

УДК 17.035.1

БІОЕТИЧНИЙ ВИМІР ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ

О.Б. Фельдман, кандидат філософських наук

Практика трансплантації поставила низку актуальних питань морально-етичного та правового характеру, вирішення яких вимагає співвіднесення біоетичного простіру трансплантології із соціокультурними, аксіологічними та світоглядними підставами етико-антропологічної теорії. У статті доводиться, що основним методом моральної регуляції у трансплантології виступає не зовнішній примус, а внутрішня особистісна мотивація. Серед внутрішніх мотиваційних механізмів альтруїстичного змісту розрізняються мотиви морального обов'язку і мотив співчуття.

Ключові слова: біоетика, трансплантологія, антропологія, альтруїстична антропотехніка, співчуття, моральний обов'язок.

Активна трансплантологічна практика в світі та Україні, що демонструє вражаючі досягнення зі збереження та продовження людського життя, не може не вплинути на філософські розміркування про людину та людське світовідношення. Водночас, подібні практики поставили низку питань морально-етичного та правового характеру, вирішення яких вимагає співвіднесення біоетичного виміру трансплантології із соціокультурними, аксіологічними та світоглядними підставами етико-антропологічної теорії.

Слід зазначити, що питання біоетики та трансплантології розглядаються вченими різних галузей наук: філософами і теологами (М. Р'юз, Ед. Вілсон, Б. Реніц, В. Борзенков, М. Кисельов, В. Крисаченко, В. Лук'янець та ін.), медиками і біологами (В. Москаленко, М. Попов та ін.), фармацевтами і біотехнологами (П. Лопатин, О. Карташова та ін.). Проте, зважаючи на актуальність теми, доцільним є проаналізувати з філософсько-антропологічних позицій ціннісно-смыслову багатоманітність та етичну напруженість трансплантології, що й визначило предмет даної статті.

Біоетика (з грецької мови βίος – життя, еθός – звичай) є нормативним знанням, що охоплює моральну проблематику, пов'язану з розвитком

турботного, альтруїстичного відношення до здоров'я і життя людини. Сучасна біоетика має на меті розв'язання етичних питань медицини та біології, а також пов'язаних з ними технологій з урахуванням соціальних, правових та екологічних аспектів [3, с. 12].

Термін «біоетика» був введений німецьким богословом Фрецем Яхром у статті «Біоетика: огляд етичного ставлення людини до тварин та рослин» ще в 1927 р. [10]. У 1971 р. цей термін був використаний американським лікарем Ван Ренсселером Поттером у книзі «Біоетика: міст у майбутнє» на позначення особливого варіанту екологічної етики [2]. Американський лікар, запроваджуючи це поняття, вказував на необхідність нової етики, яка протистояла б аморальним виявам науково-технічного прогресу. За визначенням ученого, біоетика – це поєднання біологічного знання з пізнанням системи людських цінностей, новий вид мудрості, що показує, як застосовувати наукові знання для забезпечення соціальних благ. Біоетика має стати наукою про виживання людства [4, с. 37]. Отже, вже один із засновників біоетики В. Р. Поттер підкреслював важливість об'єднання зусиль гуманітарних і біологічних наук для вирішення проблем збереження життя на землі, обліку довгострокових наслідків науково-технічного прогресу (особливо в галузі біомедичних технологій).

Сьогодні термін «біоетика» в науковій і навчальній літературі став використовуватися переважно в значенні, яке надав йому приблизно в той же час американський акушер і ембріолог Андре Хеллегерс, який вживав його на позначення міждисциплінарних досліджень моральних проблем біомедицини, пов'язаних перш за все з необхідністю захисту гідності та прав пацієнтів [3, с. 13].

Про тісний зв'язок трансплантології з антропологією свідчить той факт, що трансплантологія, яка має справу з предметом «людина», є однією з найбільш морально орієнтованих галузей медицини. Водночас філософська антропологія ще за замислом М. Шелера, має стати

«останньою філософською засадою» всіх подібних до медицини людинознавчих наук [8, с. 20]

З початку свого зародження та поступового формування як науки трансплантологія віддзеркалювала загальний рівень моралі в життєвому світі. Згадка про трансплантацію деяких органів и тканин зустрічається ще в грецькій міфології и християнських уявленнях. Практика іудаїзму допускала пересадку органів, якщо мова йшла про порятунок людського життя. В християнстві в цілому позитивно оцінюється факт вилучення і перенесення органу померлого в тіло живої людини. Римсько-католицька церква вважає, що донорство в трансплантології – це акт милосердя та моральний борг. Католицька Хартія працівників охорони здоров'я оцінює трансплантологію як «служіння життю», в якому відбувається «приношення частини себе, своєї крові і плоті, щоб продовжувати життя інших [5, с. 11]. На дверях католицьких церков, зокрема в Іспанії, яка є лідером з трансплантацій, можна побачити надпис: «Не забирайте свої органи на небо! Вони допоможуть тут – на землі!». У православ'ї в трансплантології особливе значення отримує ідея жертви, що набуває форму «дарування органів» і стає новим символом любові, взаємної турботи і порятунку життя [7]. У буддизмі пересадка органів вважається можливою тільки від живого донора за умови, що це було даром хворому. В ісламі трансплантація органу людини з одного місця його тіла на інше дозволяється у випадку, якщо очікувана користь від операції очевидним чином переважає можливу шкоду. І якщо метою операції є відновлення втраченого органу, відновлення його форми або природної функції, усунення його дефекту або спотворених, які приносять людині фізичні або моральні страждання. Трансплантація органів від трупа дозволяється за умови, що від цього залежить життя або одна з життєво важливих функцій організму, і сам донор за життя або його родичі після смерті висловили згоду на трансплантацію органу. Як бачимо, Шаріатом закріплюється принцип презумпції незгоди. В ісламі категорично заборонена

трансплантація органів на комерційній основі. Отже, більшість релігійних вчень позитивно ставиться до трансплантології. Одна з найважливіших тенденцій сучасних секуляризованих уявлень щодо трансплантології – орієнтація на людину, настановленість на людиномірність буття. За такого світоглядного підходу важливу роль відіграє обґрунтування у рамках філософської антропології та біоетики взаємозв'язку альтруїстичної антропотехніки та трансплантології.

Світовим співтовариством останнім часом з урахуванням досягнень етико-антропологічної теорії була розроблена Декларація про трансплантацію органів людини (1987), що прийнята Всесвітньою медичною асамблеєю, Конвенція про права людини і біомедицину (1996).

У Декларації про трансплантацію органів людини визначено умови констатації смерті людини у відповідності з сучасними критеріями і позначені етичні принципи, якими слід керуватися при трансплантації органів і тканин людини. Головним принципом є турбота лікаря про стан здоров'я пацієнта в будь-якій ситуації. Він повинен дотримуватися цього принципу при проведенні всіх процедур, пов'язаних з пересадкою органів від однієї людини до іншої. Обов'язковою умовою проведення трансплантації є отримання добровільної інформованої згоди донора і реципієнта, а у випадках, коли це неможливо, то членів їх сімей або законних представників. У Декларації особливо відзначено, що купівля-продаж людських органів строго засуджується.

У вітчизняних практиках трансплантології визначає умови і порядок застосування трансплантації як спеціального методу лікування Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» (1999), що покликаний забезпечувати додержання в Україні прав людини та захист людської гідності при застосуванні трансплантації та здійсненні іншої, пов'язаної з нею діяльності. Виходячи зі змісту правових документів, зазначимо, що вихідним пунктом державної політики при застосування трансплантації виступає людина, захист її прав та свобод,

людської гідності, повага до людського життя як найвищої цінності. Отже, світоглядні категорії «людина», «права людини», «людська гідність» та інші визнаються законом найважливішими у практиках трансплантології.

Проте між теорією і практикою, між законом і реальними життєвими світами, життєвими формами завжди існує дистанція. Відтак, на жаль, потенціал альтруїстичної складової у вітчизняній трансплантології для поширення та утвердження постконвенціональних гуманістичних цінностей у сфері моралі та соціальних практиках повністю не використовується. Таку ситуацію можна пояснити тим, що найголовніші інтереси українського суспільства попередніми роками були спрямовані не на морально-етичну, а соціально-політичну сферу. Проте збіг медичної й морально-етичної функцій трансплантології свідчить про тісний зв'язок, переплетіння соціальних, науково-технічних і культурних чинників цієї медичної практики. Відтак проблеми, що виникають у практиках трансплантології, як-от: моральність людської поведінки стосовно її відповідності моральним нормам та цінностям, дозволеність медичних втручань в людський організм з точки зору права (морально-правові основи забору органів); морально-правові аспекти взаємозв'язку донора та реципієнта (взяття та дарунок органів, дарування необхідного органу близькій людині, подарунок органів після смерті); морально-правові аспекти використання стовбурових клітин; правовий статус ембріону: чи можуть вважатися ембріони людськими істотами з притаманними їм якостями і правами та з якого моменту вони набувають таких якостей і прав; проблеми ксенотрансплантації (пересадки органів і тканин від тварин людині), дотримання лікарем високих моральних принципів та інші, адресується філософській антропології не як медичні цілі, а як мета культурної людини, яка духовно-практично перетворює світ.

Найбільш адекватним до рішення цих проблем є антропокультурний підхід, тобто розуміння трансплантації як єдності моралі та професіоналізму, що утворюється завдяки діяльності людини. Цей підхід є

важливим при конкретизації загальнолюдських норм і принципів, зокрема альтруїзму, до конкретних ситуацій, суб'єктів практик трансплантології з урахуванням специфіки їх діяльності.

У ХХ ст. медичні експерименти на людях та квазінаукові антигуманні технології процесу створення «нової людини» в умовах тоталітарних режимів (наприклад, поширене у нацистській Німеччині поняття «генетичне здоров'я нації», розробка нацистськими науковцями спеціального напрямку превентивної медицини – «расова гігієна», нацистська програма евтаназії хворих, експерименти доктора Менгеля та йому подібних) з усією гостротою поставили проблему людиновимірності і буттєвої укоріненості інтелекту, спрямованого на пояснення і ствердження буття, викликали появу антропотехніки як сукупності прикладних технічних знань для роботи з людиною.

Альтруїстична антропотехніка пов'язана з практиками безкорисливих дій, що є непрагматичні за своєю суттю, адже не обіцяють суб'єкту ніяких матеріальних чи соціальних зовнішніх нагород і заохочень. Альтруалістична антропотехніка покликана оптимізувати та забезпечити людиновимірність практик трансплантології, застерігти людину перед загрозами для життя, які часто проявляються як егоїстичні задоволення. З таких антропософських уявлень людський феномен перестає сприйматися як натуральний, природний, біологічний і все більше виступає як принципова можливість, потенційність. Людина починає розглядатися в категоріях «задуму», «проекту», «цілі», «образу і подоби».

В практиках трансплантології антропотехніка пов'язана з альтруїстичною формою організації особистісної свідомості та інституційних структур, що забезпечують трансляцію морально-етичних цінностей. Альтруїстичний аспект антропотехніки знаходить яскравий вияв у формуванні на основі природно даних людині здібностей доброти, порядності, чесності, доброзичливості, почуттів поваги, дружби, любові, совісті і обов'язку, самовідданості, турботи про благополуччя Іншого,

прагнення до пізнання екзистенціального аспекту істини, справедливості. Отже, можна зробити висновок, що для трансплантології термин «альтруїстична антропотехніка» повинна мати загальнонауковий статус виступати в якості методологічного та аксіологічного регулятива, збагачуючи її понятійний апарат і задаючи відповідну етику. Категорія «альтруїстична антропотехніка» дає змогу більш виважено охарактеризувати сутність практик трансплантології.

У контексті взаємозв'язку трансплантології та антропотехніки повному постає питання про буття. Буття всіх суб'єктів у неоднозначних й складноструктурованих практиках трансплантології пов'язане з постійним трансцендуванням, у сенсі виходу за межі суцього та власного «Я», яке пов'язане із залученістю до вічного, позачасового. Суцце, матеріально-речовий світ сприймається, перш за все донорами й реципієнтами, як скороминущий, за яким завжди стоїть те, що лежить в його основі, що є його горизонтом, його межевою характеристикою, граничною засадою та підвалиною.

Найважливішою моральною цінністю альтруїстичної антропотехніки виступає морально-розуміюче ставлення до життя і будь-якого живого, а одним з головних принципів є благоговіння перед життям. Додамо також, що надзавдання життя у контексті трансплантологічних практик набуває особливого загострення у світлі проблеми життя і смерті. В екзистенціальних ситуаціях, що супроводжують практики трансплантології, людина звільняється від гніту матеріальних умовностей, непотрібних суцет і помилкових цінностей. Притаманне людині усвідомлення близькості смерті відкриває суб'єктам практик трансплантології істинний світ, де головною цінністю стає саме життя.

Благоговіння перед життям – принцип гуманістичної етики, що вимагає від особистості індивідуального вибору на основі формули німецького філософа, мораліста та теолога А. Швейцера: «Я – життя, яке хоче жити, я – життя серед інших життів, яке хоче жити» [9, с. 217]. Етика благоговіння перед життям містить в собі все, що можна позначати як

любов, самопожертву, співчуття, співучасть. Згідно цієї етики найвищі духовні якості людини як істоти, здатної до самоусвідомлення, органічно поєднано з природними потягами [9, с. 219]. При такому підході справді моральна людина відчуває спонукання виявляти рівне благоговіння як по відношенню до власної волі і життя, так і по відношенню до будь-якої іншої. Тут проявляє себе антропобуттєва вкоріненість альтруїстичного начала, що передбачає націленість на узгодження усіх елементів буття людини з буттям Інших, усіх живих істот, усієї природи.

Сьогодні в медичних практиках в цілому, і трансплантології зокрема, інтереси людини повинні превалювати над інтересами суспільства або науки. Але так було не завжди. У медицині до ХХ сторіччя панувало агресивно-егоїстичне ставлення до процесу лікування, патерналістська (від лат. *paternus* – батьківський) суб'єкт-об'єктна модель відносин лікар-хворий [1, с. 65]. Насильницьке обмеження свободи особи, обумовлене «турботою» про її благополуччя, заперечувало ідею автономності та індивідуальної свободи людини. Методологічною основою патерналістського підходу виступала авторитарна етика. Основним методом моральної регуляції виступав зовнішній примус, який здійснювався через механізм підпорядкування: страх, фізичне та моральне насильство. Отже, у баченні людської сутності хворого сповідувалася або індивідуальна абсолютна воля, або ж панування суспільного інтересу.

З часом суспільні очікування по відношенню до лікарів змінилися, у другій половині 20 століття відбулась зміна ціннісних акцентів у медичній практиці. Це зумовило виникнення морально-альтруїстично зорієнтованих медичних практик та послідовне утвердження гуманістичної медичної етики. Адже, як підкреслює голова Комісії з питань біоетики при Кабінеті Міністрів України, академік Ю. Кундієв, основними принципами біоетики є верховенство інтересів особистості над інтересами науки й суспільства, відкритість, зміну акцентів у тандемі «пацієнт – лікар» на користь першого [6].

Отже, основним методом моральної регуляції у сучасних практиках трансплантації виступає не зовнішній примус, а внутрішня особистісно-смилова мотивація. Серед внутрішніх мотиваційних механізмів власне альтруїстичного змісту слід розрізняти два мотиви, які є смисловими детермінантами альтруїзму – мотив морального обов'язку і мотив співчуття. Біотичний простір трансплантології базується на принципах пріоритету життя, здоров'я, блага людини, благоговіння перед життям і відповідальність за нього.

Література

1. Биомедицинская этика : слов.-справ. / Т. В. Мишаткина, Я. С. Яскевич, С. Д. Денисов [и др.] ; под ред. Т. В. Мишаткиной. – Минск : БГЭУ, 2007. – 90 с.
2. Биотехнология. Биобезопасность. Биоэтика / А. П. Ермишин, В. Е. Подлиских, Е. В. Воронкова и др.; под ред. А. П. Ермишина. – Минск: Технология, 2005. – 430 с.
3. Галкін О. Ю., Григоренко А. А. Біоетика в Україні: від теорії до практики. Нормативно-правові та навчально-наукові аспекти // Наукові вісті НТУУ «КПІ». – 2011. – № 3. – С. 12-19.
4. Кулініченко В. Філософсько-світоглядні засади біоетики // Практична філософія. – 2000. – №3. – С. 37 – 43.
5. Передовые технологии и биоэтика: сб. тезисов VIII конференции Международного общества клинической биоэтики. Россия, Москва, 7—8 сентября 2011 г.; Advanced Technologies and Bioethics: Collection of Abstracts / International Society for Clinical Bioethics (ISCB). VIII Conference. Russia, Moscow, September 7–8, 2011. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2011. – 44 с.
6. Петрик О. Біоетика – «вуздечка» для науки чи детектор брехні // Дзеркало тижня. – 2002. – № 41 (416).
7. Силуянова И.В. Антропология болезни. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 304 с.
8. Філософія: Світ людини. Курс лекцій: Навч. Посібник / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. – Київ : Либідь, 2003. – 432 с.
9. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер / сост. и послесловие докт. филос. наук А. А. Гусейнова ; Общ. ред. А. А. Гусейнова и М. Г. Селезнева. – М. : Прогресс, 1992. – 576 с.

10. Goldim J.R. Revisiting the beginning of bioethics: The contributions of Fritz Jahr (1927) // *Perspect Biol Med.* – 2009. – 52, N 3. – P. 377–380.

БИОЭТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ТРАНСПЛАНТОЛОГИИ

А.Б. Фельдман

Практика трансплантации поставила ряд актуальных вопросов морально-этического и правового характера, решение которых требует соотнесения биоэтического измерения трансплантологии с социокультурными, аксиологическими и мировоззренческими основаниями этико-антропологической теории. В статье доказывается, что основным методом моральной регуляции в трансплантологии выступает не внешнее принуждение, а внутренняя личностная мотивация. Среди внутренних мотивационных механизмов альтруистического содержания различаются мотивы нравственного долга и мотив сострадания.

Ключевые слова: биоэтика, трансплантология, антропология, альтруалистична антропотехника, сочувствие, моральная обязанность.

BIOETHICS SPACE OF TRANSPLANTOLOGY

A. Feldman

Bioethics space of transplantology: philosophical-anthropological analysis. In the article a close connection of transplantology and philosophical anthropology is disclosed. The practice of transplantation put a whole number of pressing questions of mental, ethical and legal nature. The decisions of these questions are related to sociocultural, axiologic and world outlook bases of philosophical anthropology. It is shown in the article, that most religious studies positively behave to transplantology. Modern transplantology focuses on a man. Main principle is an anxiety of doctor for the level of patient's health in any situation. Transplantation has to be considered as a unity of morality professionalism.

A basic method of the moral adjusting is not an external compulsion, but it is an internal personality motivation. Among internal altruism reasons two reasons should be distinguished - reason of moral duty and reason of sympathy. Among important principles there is a priority of life, health, blessings of man, awe before life and responsibility for it.

Keywords: bioethics, transplantology, anthropology, altruism anthropotechnics, sympathy, moral duty.